

GEORGE ACHIM¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: comunitate etnică, istorie, memorie, identitate culturală, mărturie orală.

O zonă de sincretism cultural central-european (arealul sătmărean Ardud-Beltiug), privită prin lentilele istoriei orale

Rezumat

Istoria și tradițiile unor grupuri etnice, sociale sau ocupaționale, convertite în *memorie*, laolaltă cu narativul biografic individual sau colectiv, devin sursă și metodă de legitimare și de diferențiere identitară. Demersul nostru este deopotrivă o cercetare de istorie orală, de antropologie culturală ori istoria mentalităților. Arealul teritorial în care s-a efectuat investigația care stă la baza prezentei lucrări reprezintă o zonă de margine, un topos de perfect sincretism cultural, ca mai toate ariile de frontieră culturală și etno-lingvistică. Geografic, ea se situează în partea de miazăzi a județului Satu Mare, acolo unde prelungirile domoale ale piemontului silvan întâlnesc orizontul plan și nesfârșit al câmpiei, pe teritoriul aproximativ de sub jurisdicția a două cetăți puternice de altădată, Ardudul și Beltiugul, bastioane importante ale feudalității transilvane timpurii. Zonă de *mixtum compositum* etnic și antropologic, de schimburi și transmiteri culturale biunivoce, de evidente sincretisme și contaminări. Privit în diacronia lui, spațiul a dezvoltat o dinamică și o mobilitate spirituală remarcabilă, fundamentată pe straturile și sedimentele succesive de cultură și civilizație pe care grupurile sale constitutive le-au așezat temeinic, ca marcă ireversibilă a propriei lor identități. Români, șvabi, unguri, ruteni, țigani sau ceangăi alcătuiesc astăzi mozaicul demografic și cultural al acestui areal pluriform, mobil și provocator.

¹ Universitatea Tehnică din Cluj Napoca, CUNBM.

Keywords: ethnic community, history, memory, cultural identity, verbal confessions.

An Area of Central European Cultural Syncretism (the Ardud-Beltiug Area of Satu Mare), as seen through the Lenses of Oral History

Summary

The history and the traditions of some ethnic, social or occupational groups, converted into *memory*, together with the individual or collective biographical narration become a source and a manner to legitimize and differentiate between identities. Our endeavor is both a research of verbal history, of cultural anthropology and of history of mentalities. The territory where the investigation for this research took place is a marginal area, a topology of a perfect cultural syncretism, much like almost all areas of cultural and ethno-linguistical frontiers. From the geographic point of view, it is situated in the Eastern part of Satu Mare County, where the soft continuations of the Sylvan piedmont meet the plain and infinite horizon of the fields, on the territory that used to belong to two mighty strongholds of yore, Ardud and Beltiug, important places for the early Transylvanian feudalism. An area of ethnical and anthropological *mixtum compositum*, area of exchanges and bi-univocal cultural passage, of obvious syncretism and contaminations. Considered in its diachronical dimension, this space developed a remarkable spiritual mobility and dynamics, based on the successive sediments and strata of civilization and culture that its constitutive groups have laid, as an unmistakable mark of their own identities. Romanians, Swabians, Hungarians, Ruthenians, Roma or Csangos, they all make up today the demographical and cultural mosaic of this multi-shaped area, mobile and provocative at the same time.

O zonă de sincretism cultural central-european (arealul sătmărean Ardud-Beltiug), privită prin lentilele istoriei orale (I)

Demersul nostru se vrea un discurs despre memoria și identitatea unor oameni, a unor comunități și a unui ținut de margine geografică românească, în timpuri aspre și deloc îngăduitoare, *in dürftiger Zeit*, cum spune poetul.

Subiect și – cel mai adesea – pacient al istoriei, insul comun, semenul de alături, bietul *om de supt vremuri* al cronicarului, trece de la o epocă istorică la alta, de la o rânduire socială la alta și de sub o stăpânire într-alta, fără a i se cere de prea multe ori părerea, ca să nu mai vorbim de consimțământ. Uneori trece și dintr-un loc în altul, cu conștiința, iluzorie cel mai adesea, că schimbând locul viețuirii sale, va schimba și norocul ori, mai degrabă, predestinarea propriei vieți. Din toată această *veșnică trecere*, după ce istoria, sociologia, analiza politică ori cea economică au consemnat acribios fapte și contexte ori parametri reali, cuantificabili științific, rămâne *amintirea*, filtrată de subiectivitate și albită de soarele necruțător al uitării care estompează contururile. Și mai rămâne *memoria*, individuală sau colectivă, ca un corpus de teaurizare a tuturor experiențelor importante ale vieții, pandant generic al ritmurilor devenirii. Desigur – s-a mai spus acest lucru – nu se poate vorbi de *memorie* în absența *uitării*, pentru că cei doi termeni sunt numai aparent dichotomici. În fapt, memoria este esențial selectivă, adică păstrează și șterge deopotrivă, cerne faptul real printr-un străveziu filtru personal, o *sită de ceară* simbolică, funcțională atât la nivel individual, cât mai ales, colectiv. Operând energic, când în avanposturile, când în ariergarda capacității noastre anamnetice, uitarea reprezintă tocmai turnesolul acestei capacități selective și diferențitoare a memoriei.

Istoria și tradițiile unor grupuri etnice, sociale sau ocupaționale, convertite în memorie, laolaltă cu narativul biografic individual sau colectiv, devin sursă și metodă de legitimare și de diferențiere identitară. Despre toate acestea va fi vorba în cartea de față pe care cu greu am putea-o încadra într-un gen proxim, ferm definit. Ea este deopotrivă o cercetare de istorie orală, de antropologie culturală ori istoria mentalităților, din care nu lipsește nici tenta investigativ polemică a demersului jurnalistic.

Arealul teritorial în care s-a efectuat investigația care stă la baza prezentei lucrări reprezintă o zonă de margine, un topos de perfect sincretism cultural, ca mai toate ariile de frontieră culturală și etno-lingvistică. Geografic, ea se situează în partea de miazăzi a județului Satu Mare, acolo unde prelungirile domoale ale piemontului silvan întâlnesc orizontul plan și nesfârșit al câmpiei, pe teritoriul aproximativ de sub jurisdicția a două cetăți puternice de altădată, Ardudul și Beltiugul, bastioane importante ale feudalității transilvane timpurii.

Zonă de mixtum compositum etnic și antropologic, de schimburi și transmiteri culturale biunivoce, de evidente sincretisme și contaminări. Privit în diacronia lui, spațiul

a dezvoltat o dinamică și o mobilitate spirituală remarcabilă, fundamentată pe straturile și sedimentele succesive de cultură și civilizație pe care grupurile sale constitutive le-au așezat temeinic, ca marcă ireversibilă a propriei lor identități.

Români, șvabi, unguri, ruteni, țigani sau ceangăi alcătuiesc astăzi mozaicul demografic și cultural al acestui areal pluriform, mobil și provocator. Demersul nostru științific a urmărit să identifice profiluri și trăsături etno-spirituale proprii diferitelor grupuri. Ele s-au conturat, sublimite adesea în recitative de mare spectaculozitate, prin narațiuni biografice ori povestiri de viață comunitară, desprinse din evenimentele și lecțiile istorice ale ultimului secol, dar mai ales prin poveștile locului, situate în limbul îngust și imprecis dintre realitate, legendă și automistificare, pe care diverși membri ai comunităților mai sus pomenite de vârste, ocupații și experiențe de viață foarte diferite, le-au istorisit, cu nedisimulată emoție a confesiunii.

Nefiind o cercetare etnologică sau antropologică și nici una sociologic istorică, investigația noastră nu a urmat metode de abordare consacrată, respectiv chestionarul cu întrebări prestabilite. Am ales, la granița dintre genuri, într-o abordare fluidă și cu totul neconvențională, soluția interviului cvasi-jurnalistic, alert și adesea polemic, pe care l-am considerat mai potrivit pentru a-i procura interlocutorului starea propice mărturisirii, a-i spori apetența fabulatorie și a-l face să frecventeze locuri ascunse ale memoriei pe care adesea, din delicatețe sau din preocuparea pentru conservarea imaginii proprii consacrate, le-ar fi ocolit cu precauție.

Interviul, atunci când este bine condus și se fundamentează pe o cunoaștere temeinică a domeniului de investigație, oferă cercetătorului avantajul unui vector de dialog incisiv și provocator, în măsură a lumina și zone de umbră sau de obscuritate pe care interlocutorul le-ar vrea obnubilate. Din această întâlnire între disponibilitatea povestitorului, mai mult sau mai puțin declarată, și impetuozitatea, deopotrivă interogativă și comprehensivă a reporterului, dornic de logică factuală și de acuratețe a relatării, a rezultat un caleidoscop de experiențe umane și colective mai mult decât incitante: patetice și frisonante uneori, ludice și șagalnice altădată, dar întotdeauna aducând un quantum notabil de informație, de noutate sau de perspectivă personală și originală.

Contexte și pretexte ale rememorării

Poveștile spuse (pentru că, în fapt, fiecare interviu narează cel puțin o poveste, dacă nu mai multe) au atât o încărcătură sentimental subiectivă, cât și o conotație general culturală, etnică sau comunitară. Odată consemnate, aceste istorii sunt salvate din malaxorul nemilos al uitării ori al desuetudinii și devin parte dintr-un tezaur memorial al comunității, al urbei sau al ținutului.

Am stat de vorbă cu peste 50 de oameni, într-o selecție pe care, deși ar fi putut părea grăbită, am considerat-o totuși cea mai potrivită pentru acel context, iar mărturiile lor le-am consemnat în 41 de interviuri. În câteva dintre acestea apar și martori sau naratori

secundari care complinesc mărturia naratorului principal.

Fără îndoială, selecția a avut și un grad oarecare de aleatoriu și de subiectivitate. Poate că am omis, din neștiința noastră sau din lipsa de disponibilitate a celor vizați, și alte mărturii care ar fi putut deveni prețioase și revelatoare pentru orizontul nostru de investigație. Unele dintre persoanele cu care am stat de vorbă, îndeosebi acelea care au încercat experiențe concentraționare directe, prin deportarea în lagăre de muncă forțată, au vârste înaintate, de peste 90 de ani, iar mărturia lor devine cu atât mai prețioasă. De altfel, putem spune că autorul unui astfel de demers științific și jurnalistic este într-o bună măsură și un cronicar al clipei. Dacă această instanță temporală este amânată sau pierdută din varii motive, este foarte probabil ca ea să devină irepetabilă.

Am experimentat personal o astfel de situație dramatică și tulburătoare. S-a întâmplat într-una din zilele caniculare ale începutului de august 2017, în satul Baba Novac, așezare din câmpia sătmăreană, populată preponderent cu coloniști moți, coborâți la șes din satele de munte din zona Huedinului, la sfârșitul anilor '20 ai secolului trecut. Am vrut să aflăm câteva din poveștile de viață ale acestor oameni, strămutați din locurile lor natale imediat după Marea Unire, pentru a întări românismul pe noua sa graniță de Vest. Așadar, cu ajutorul preotului ortodox din sat, am fixat o întâlnire cu domnul Ioan Roșu, octogenar, fost contabil de meserie, om preocupat de tradițiile comunității și de istoria de aproape un secol a satului său natal. Ni s-a spus că deține nu numai informații valoroase, dar și documente importante

Depunere de coroane la Monumentul Eroilor, în cadrul Zilelor Culturii
Germane din Banat; foto: Pázmány Zoltán

pe care le-a adunat cu pasiune în decursul unei vieți. Am stabilit această întâlnire, la sugestia preotului, pentru ora 18, atunci când înserarea se presupunea că ar mai fi putut domoli puțin arșița înăbușitoare a zilei. Din motive cu totul neînsemnate, dar mai ales cu gândul că a împinge convorbirea puțin mai înspre seară, însemna de fapt a o purta într-o atmosferă mai respirabilă, am întârziat circa o jumătate de oră. Nu mai mult! Numai că, atunci când am ajuns la domiciliul celui cu care aveam programată convorbirea, am aflat siderați că acesta suferise un atac cerebral, cu doar 15 minute mai înainte, iar personalul medical de pe ambulanța care tocmai sosise nu a avut altceva de făcut decât, din păcate, să constate decesul. Tocmai ratasem clipa. Inevitabil, ne-am întrebat dacă povestea, istorisirea sau mărturia pot salva, la rigoare, viața unui om, așa cum se întâmplă în basmele arabe sau în unele secvențe din romanele sud-americane. E o întrebare fără răspuns, iar noi, în situația dată, nu am avut altceva de făcut decât să purtăm dialogul, la un interval decent de timp, cu soția celui dispărut.

Alții au relatat, cu o prudență inițială perfect motivabilă, dar cu o plăcere a spunerii care trăda în fapt un veritabil catharsis al confesiunii, experiențe-limită, adesea dureroase și traumatice, din existența lor: condiția de copil al războiului, care nu-și va cunoaște niciodată tatăl, experiența dramatică a lagărelor de deportare unde se va supraviețui prin tenacitate și credință, situația frustrantă a pierderii agoniseli unei întregi vieți, prin obligativitatea înscrierii în colectivul agricol comunist, sub sancțiunea arestării și trimerii exprese la Canal ori a presiunilor insuportabile exercitate asupra descendenților sau tinerilor de vârstă școlară din respectivele familii.

Șvabul, precum răchita...

Cei care au trăit astfel de experiențe decisiv traumatice care le-au marcat biografiile proprii sau destinul familial sunt din ce în ce mai puțini și, cu fiecare an, numărul martorilor direcți ai unor astfel de evenimente istorice se va subția tot mai mult. Doar descendenții vor mai perpetua povestea, relatând-o fără îndoială cu mai puțină fidelitate și cu un mai scăzut frison al autenticității faptului trăit. Din fericire, în cursul documentării noastre, am putut sta de vorbă cu două supraviețuitoare ale deportărilor șvabești din anii 1944 - 1945, singurele rămase în viață în teritoriul nostru de investigație, adică arealul Ardud-Beltiug. Una dintre acestea, o venerabilă și distinsă doamnă, în vârstă de 93 de ani, a avut amabilitatea să vină în mod expres din Germania, unde locuiește acum, pentru a ne întâlni și a sta de vorbă cu noi. Alt tip de mărturie despre aceeași perioadă istorică tensionată și tumultuoasă vor fi cele ale descendenților direcți ai deportaților care știu, pentru că au aflat din familie, din gura părinților sau de la supraviețuitorii experiențelor carcerale directe, povești și istorii insolite, nu o dată tragice, din întinsul și epopeicul narativ al avaturilor concentraționare.

De pildă, cineva află, la mulți ani după nașterea sa, că are o soră de lagăr pe care tatăl, aflat în deportare, a conceput-o acolo, în urma unei povești de dragoste cu o deținută

din același lagăr. Altceineva povestește istoria aproape neverosimilă a unui frate mort de tânăr în cumplitele împrejurări ale detenției, iar fiul își amintește o tulburătoare relatare a mamei sale despre o experiență paranormală, de extracorporalizare care, în condițiile claustrării absolute din lagăr, reprezenta singura posibilitate de evaziune și de comunicare infraspirituală cu exteriorul. Un preot istorisește, uzând de toată autoritatea sa sacerdotală, felul emoționant în care cronica scrisă a bisericii în care oficiază în prezent, consemnează, în anii imediați de după al doilea război, perioadă a ocupației sovietice și a instaurării comunismului, evenimentele dureroase din viața comunității, emoția și fiorul colectiv de care locuitorii ținutului nostru au fost cuprinși în momentele deportării silnice a celor dragi. Peste toate, ca o secvență dintr-un scenariu cinematografic verosimil, relatarea patetică a momentului emoționant al revenirii acasă a deportaților, tineri care nu erau prea departe de vârsta adolescenței și care trecuseră în răstimp prin experiența atroce a gulagului. E momentul în care clopotele tuturor bisericilor băteau, iar ceferiștii, ei înșiși, nu-și puteau ascunde emoția și lacrimile, dar absolut toți înțelegeau să se bucure cu măsură, pentru că pe peronul gării din micul orașel transilvan rămăseseră alte zeci de părinți sau frați ai căror apropiați nu se vor mai întoarce niciodată acasă.

O notă caracteristică a acestor relatări ale unor experiențe personale atroce, derulate în timpuri istorice de surpare violentă a unor falii de destin colectiv, de poziționări și reasezări geo-politice decisive, este seninătatea și detașarea obiectivă a relatării. Nuanța și comprehensiunea au luat locul relatării tranșant maniheiste ori întunecat vindicative. Oamenii își regăsesc umanitatea și valorile morale și creștine, indiferent de nație, ca subiecți și pacienți deopotrivă de oprimați ai aceluiasi timp istoric, scos din matcă, ai aceleași predestinări cu sens tragic. Când valul febricitării istorice a unei epoci, marcate de idiosincrazie și violență, a trecut sau a fost surmontat, oamenii se regăsesc în contextul umanității lor esențiale și al (con)viețuirii lor simple, indiferent de loc și de contexte: ruși și germani, români și maghiari, evrei și slavi deopotrivă. Rămâne antologică scena în care tânăra șvăboaică de altădată – distinsa nonagenară de acum – le cântă, cu patos și talent, din muzicuță, rușilor, oropsiți și ei, din satul pe care tinerii germani îl reconstruiesc, în regim de muncă forțată. Împreună, victimele și agresorii de altădată, inamici ireductibili până mai ieri, dar în fond victime ale acelorași „isme” totalitare destructive, împărtășesc bucuria cântecului, dansului și comunicării directe.

Foarte importantă ne apare, în context, mărturia despre dialectul șvăbesc, utilizat ca mijloc de comunicare curentă și ca marcă de identitate comunitară până la începutul primului război mondial ori, într-o măsură importantă, chiar și în perioada interbelică. Culpabilizarea șvabilor, ca element etnic german, săvârșită la sfârșitul celei de a doua conflagrații mondiale și deportările masive ale etnicilor germani în fosta URSS, coroborate cu inducerea unui sentiment de vinovăție colectivă, conduc, alături de alte cauze, la camuflarea voită sau reflexă a identității proprii și la adoptarea unei fizionomii etnolingvistice străine. De abia după începutul exodului masiv al șvabilor către Germania, la începutul anilor '80 și, mai ales, după căderea comunismului și refacerea legăturilor cu Occidentul, comunitatea șvăbească regăsește sentimentul și mândria apartenenței la

trunchiul etnic original.

Scăldate în patina rarefiată a nostalgiei și a evocării unei perioade ardelenesti de *belle époque*, amintirile despre migrația spre America a locuitorilor de toate etniile ai ținutului, se încarcă de tensiunea și farmecul care însoțesc relatarea unor episoade insolite și palpitate. La reîntoarcerea lor acasă, unii dintre aceștia au adus de peste mări nu numai imensele lor lăzi de călătorie maritimă, pline cu agoniseala muncii și hărniciei lor – atât de trainice că unele se mai păstrează și astăzi – dar și simbolice cufere ale memoriei, conținând nume, scene, expresii ori întâmplări din Lumea Nouă, care s-au păstrat vii până astăzi în memoria comunității.

Peste unele fapte și întâmplări, povestite și răspovestite, timp de generații, s-a așternut un halou străveziu, de fabulație ludic-șugubeață, transformându-le în secvențe de umor succulent, la granița dintre ironia acidă și snoava comic-moralizatoare. Cum să nu zâmbești când gura satului povestește, cu o plăcere fabulatorie pe care o bănuim de a fi depășit uneori linia verosmilului, cum că dintr-un brav fiu al locurilor, plecat ca vajnic pionier în țara tuturor promisiunilor, s-a întors acasă, după mai bine de o jumătate de veac, doar o urnă cu o pulbere stranie, pe care destinatarii, în deplină necunoaștință a limbii engleze, au presărat-o conștiincios peste supă de duminică, ca pe un condiment exotic, sporindu-i savoarea și gustul.

Poate că nimic din toate acestea nu a fost adevărat, dar suntem în plină istorie orală și culturală a locului, în care contururile exacte ale faptelor se estompează sub revărsarea impetuoasă de fabulație. Ce mai încoace-încolo, suntem în prezența a încă *o samă de cuvinte* din acelea care, indiferent în ce limbă sunt rostite, sunt atât de familiare memoriei acestor locuri. Mentalul colectiv se hrănește cu povești, iar atunci când nu le are la îndemână, le secretează cu nonșalanță.

Cât despre tradițiile, obiceiurile și secvențele rituale ale existenței comunității svăbești, ele sunt atent și cu minuție evocate, din dorința de a le conserva savoarea și culoarea proprie inconfundabilă: de la gastronomie, la vestimentație, de la ritualurile agrare, la cele religioase, păstrate cu grijă de o comunitate catolică conservatoare și, altădată cel puțin, severă și puțin permeabilă. Sunt evocate în detaliu sărbători și practici specifice comunității, mai ales cele din perioada premergătoare intratului în post, respectiv a asumării, cu seriozitate și determinare, a unui timp al ascezei și al purificării interioare: Fărșangul, Funka, Kirbaiul, Sărbătoarea spicelor, Sărbătoarea lumânărilor, Ritualul primăverii – desfășurat în jurul arborelui pe care tânărul îndrăgostit îl aduce din pădure la poarta fetei iubite – sunt tot atâtea file, mai mult sau mai puțin decolorate de vreme, dintr-un imaginar registru, ce consemnează, mai mult chiar decât documentele reale, modul propriu de statuire a șvabului, în raport cu ritmurile ancestral perene ale vieții și cu inflecțiunile sacrale ale existenței sale.

Din nefericire, articulațiile demo-sociale esențiale ale comunității au fost atât de serios perturbate, prin valurile masive de emigrație succesivă înspre patria originală, începând cu nefastul ultim deceniu al comunismului, încât este foarte greu de imaginat o refacere a unei dinamici de revitalizare a comunității. Pare că înseși resorturile ființiale

cardinale au fost zdruncinate, iar aici ne gândim în primul rând la fidelitatea de locuire, adică la atașamentul proverbial al șvabului față de spațiul viețuirii sale, fie că el este cel original, dobândit prin naștere, fie că el este unul adoptiv, obținut prin transplant și „răsădire”. Șvabul este ca răchita – spune, cu temei, cineva în cuprinsul cărții – îl pui în solul cel mai arid și el prinde rădăcini. Numai că, precum altădată, bolile viei atacau rădăcinile viței și distrugeau – faptul este consemnat istoric – mare parte din faimoasele podgorii ale ținutului, tot așa un soi de filoxeră istorică, datorată parte erorilor comunismului, parte servituților capitalismului, a atacat nemilos și continuă încă să o facă, tocmai rădăcinile și capilarele vitale ale unei comunități amenințate inexorabil de spectrul extincției. Poate peste o sută de ani – ne-a spus altcineva - șvabii nu se vor regăsi decât ca amintire și poveste în paginile vreunei cărți, precum cea de față. Nu știu dacă e cazul să fim atât de sceptici, gândindu-ne adesea că istoria nu e atât de lineară precum o imaginează mintea noastră modelată de raționalism și dornică de certitudini.

Oricum ar fi păcat ca un spațiu eclectic și cosmopolit, deschis și permisiv, unde povestea spune că pe o stradă locuiau și se întâlneau două vecine, dintre care una se născuse în inima Uralilor, în orașul Ufa din Bașkiria și vorbea acasă rusește, iar cealaltă văzuse lumina zilei sub soarele Tropicelor, la Sao Paulo în Brazilia și se adresa alor săi în limba portugheză, să-și piardă aura sa inconfundabilă, de polimorfism integrator și de toleranță a diversității.

Locuitori din Nitchidorf, la Zilele Culturii Germane din Banat; foto: Pázmány Zoltán

Pâinea albă și muntele de caș din mijlocul câmpiei

Așezați din vechime în câteva sate mai mărunte, de la poala dealurilor păduroase ale Codrului, românii nu lipsesc din peisaj, deși o prezență a lor mai largă în așezările-cetăți ale ținutului este consemnată abia în anii de după primul război mondial. Asta nu înseamnă că într-un orașel multiethnic ca Ardudul, ei ar fi lipsit cu desăvârșire. Dar, până la începutul anilor '20 ai secolului trecut, prezența lor, ca număr și impact cultural, poate fi apreciată mai degrabă ca fiind periferică.

Desigur, tradiția istorică românească vorbește cu temei despre originile valahe ale familiei Dragfy (coborâtoare din Drăgoșeștii maramureșeni) care a stăpânit în timpul Evului Mediu Cetatea Ardudului și ținutul din raza investigației noastre. Numai că aceste rădăcini românești ce par a fi asumate în unele momente ale istoriei – de exemplu încuscrirea dintre Bartolomeu Dragfy și Ștefan cel Mare – se vor încetoșa în timp până la opacizare, sub imperiul codurilor nobiliare feudale.

Pe teritoriul aflat sub jurisdicția celor două cetăți și în hinterlandul acestora, românii, așezați din vechime în sate nu foarte întinse, dar bine structurate din punct de vedere cutumiar și religios-cultural, au fost dintotdeauna o prezență semnificativă pe care niciun stăpânitor al ținutului nu a putut-o ignora. Cu toate acestea, în cele două centre importante de care ne ocupăm, Ardud și Beltiug, ei rămân un element puțin important, până după primul război mondial. Așa numiții „băștinași” – românii trăitori aici înainte de Unire – au de cele mai multe ori ocupații comune și îndeletniciri mai degrabă ancilare, găsindu-se în servitutea grofului sau a unor familii mai înstărite din protipendada rurală a timpului. Unul dintre interlocutorii noștri, născut la începutul anilor '30, într-o familie românească săracă care-și asigura traiul punându-se în slujba unor gospodari mai înstăriți, șvabi sau unguri, povestește că – până în preajma războiului al doilea – încă mai erau apelați depreciativ de către alții, ca „opincari”, iar aceasta nu chiar fără temei, dată fiind condiția materială precară a multor astfel de familii numeroase și pauperizate. Peisajul românesc al locului se schimbă însă radical în anii '20 ai secolului trecut, mai ales în urma reformei agrare, când în ținut vor ajunge câteva valuri succesive de așa-numiți coloniști. Erau familii de țărani români muncitori și destoinici care vor coborî la câmpie, lăsând în urmă pământul pietros și puțin roditor al dealurilor și pintenilor de munte din Chioar și Apuseni, atrași de pământul mănos și de mai marea ușurătate ori de relativul belșug al vieții de la șes. Dar mai ales, câștigați de perspectiva împrumutării cu loturi deloc neglijabile (circa 16 iugăre, adică peste 8 ha) de pământ agricol roditor, obținut cu titlu de gratuitate. Nu era deloc puțin, iar oamenii s-au dizlocat – deși nu fără greutate, putem bănui – din locurile lor de baștină, pentru a se împământeni, reeditând un soi de *Far West* românesc generic la marginea Câmpiei de Vest și aproape de noile granițe trasate prin tratatele de pace de după război. Au pornit astfel, într-o migrație internă, ca veritabili pionieri autohtoni și mesageri ai identității rurale tradiționale, numeroase familii din zona Chioarului (satul Curtuișu Mare, de la marginea sudică a fostului județ Satu Mare) și din preajma Huedinului (satele Ciucea și Poeni).

În arealul nostru de investigație, noii veniți s-au așezat în localitățile Ardud și Baba

Novac, fost Ludoveni. Rețeta implantării și împământării lor a urmat regulile strict canonice ale unui proces de relocare internă a unui segment populațional semnificativ. Noii veniți, numiți generic, cu un termen poate impropriu, *coloniști*, au primit pământ pentru a-și construi locuințele, într-o margine a așezării, devenită mai târziu, un cartier al acesteia, care va purta numele încetățenit de Colonie. Primul val, cel propriu-zis de coloniști, adică împrăștierea, au venit în localitățile ținutului, într-un răstimp de 4-5 ani, până la începutul anilor 1930. Astăzi la aproape 100 de ani, de la acea transgresie umană importantă, urmașii lor sunt la a patra sau la a cincea generație de locuire la câmpie. Începând cu mijlocul anilor '30 și până după al doilea război mondial, adică până pe la sfârșitul anilor '50, fizionomia arhetipală a țaranului român coborât la câmpie este îmbogățită și nuanțată de un al doilea val migraționist: familii întregi din zona Dejului, satele Chiuiești și Măgoaja, sau de pe Valea Someșului, îndeosebi satul Șimișna, își pun bruma de avut în căruțe și, mânăndu-și turmele de vite sau de oi, urmează și ei calea spre posibilul tărâm al făgăduinței unde – cum spune cineva – pita de mălai a copilăriei era repede înlocuită cu pâinea albă și pufoasă a șesului bogat. Spre deosebire de primii ajunși, acești ultimi sosiți nu mai beneficiază de avantajele așa-zișilor coloniști. Ei nu mai primesc pământ cu titlu de gratuitate și sunt nevoiți să-și cumpere proprietățile. Poate de aceea, ei adaugă genericei fizionomii a strămutatului, de care vorbeam mai înainte, o nuanță în plus de seriozitate și tenacitate. Sunt oameni harnici, chibzuiți și întreprinzători, determinați să ia viața-n piept și să se adapteze cu orice preț tiparului de viață și de mentalitate al noii lor vetre de locuire. Dacă primii veniți, chioresii și moșii erau preponderent agricultori ori plugari – cum atât de poetic se spunea altădată – cei veniți mai târziu, strămutații adică, sunt, îndeosebi, buni și destoinici crescători de animale sau pricepuți legumicultori, pentru că baștina unora dintre ei se regăsește aproape de lunca Someșului. Deși grupurile umane reîmpământenate despre care vorbim funcționează inițial ca niște comunități închise cu perspective maritale exclusiv interne, ele se vor permeabiliza după o vreme, deschizând, de la a doua generație, calea căsătoriilor intergrup. Un model relațional, din care nu lipsește pragmatismul economic, căci – așa cum aflăm de la un povestitor – cineva care avea mai mult pământ era foarte probabil să se căsătorească cu cineva dintr-o familie care stăpânea o turmă mai numeroasă de oi. Toți cei veniți au adus cu ei din satele de origine și mai păstrează poate și astăzi, după trecerea câtorva generații, un model etic și cutumiar, subdialectal și paremiologic, dar mai ales apelativ-onomastic, cu particularități individualizatoare foarte pronunțate. Oamenii se mai numesc încă între ei cu apelativul sau cu porecla din satul de baștină, provocându-i, de pildă, prin această onomastică insolit rurală, o neîncetată uimire poștașului șvab al orașului, care este nevoit să împartă scrisorile, pensiile și – de ce nu? – veștile ori poveștile, tot către *ai Babii*, *ai Moșușului*, *ai Mochii* sau *ai Tulușii*.

Toți cei veniți au adus cu ei obiceiuri, practici și contexte specifice locului lor de origine pe care le-au perpetuat cu determinare și obstinație chiar, timp de mai multe generații: de la gastronomie, la port, de la meșteșuguri, la grai. La a doua sau la a treia generație – pentru că reprezentanții primei generații de coloniști sau de strămutați nu mai sunt printre noi – deja oamenii, perfect integrați și asimilați spațiului care i-a primit,

istorisesc cu nonșalanță poveștile locului și, fără a-și uita originile la care se raportează permanent, se simt parte organică a peisajului socio-economic și a paradigmei civilizaționale multietnice care îi subsumează. Mulți dintre ei au devenit oameni de vază ai ținutului, intelectuali, întreprinzători, meșteșugari pricepuți, oameni politici, de modă veche sau nouă, într-o așezare care, încorporând, timp de aproape un veac, aceste afluxuri etnice dătătoare de vitalitate, și-a diversificat și îmbogățit esențial profilul identitar. Fie că fac parte din grupul chiorenilor, fie din cel al dejenilor, oamenii pe care i-am întâlnit vorbesc de schimburile și transmiterile culturale și civilizaționale pe care le-au avut îndeosebi cu șvabii, etnia îndătinată a locului. Dacă au existat întotdeauna diferențe de înțelegere și de raportare la dimensiunile și aspectele fundamentale ale existenței (credință, muncă, relații sociale, tip de organizare gospodărească, temperament), ele au accentuat, fără îndoială, individualitatea grupurilor și sub-grupurilor, dar nu au fost de natură să perturbe structural o morfologie unitară a relațiilor interetnice și interculturale, care presupunea, dincolo de diferențele inerente, o conjugare activă a energiilor sociale și a reprezentărilor culturale și spirituale comune. Șocul cultural neîndoielnic pe care l-au resimțit inițial coloniștii sau strămutații (cineva își mai amintește, după zeci de ani, privirea sa extaziată, din copilărie, la vederea pâinii albe și pufoase a locului, peste care se întindea stratul gros de untură de porc și paprică înmiresmată) a fost fără îndoială depășit, cu o rapiditate pe care prodigioasa capacitate de adaptare a românului a probat-o de nenumărate ori în istorie.

Cât despre memoria traumatică a oamenilor și a grupurilor, este interesant de remarcat că nu numai șvabii au reprezentări narrative de pătimitori ai istoriei curente (a se vedea numeroasele povești tragice despre deportarea lor în URSS, în anii imediat următori celui de al doilea război mondial), ci și românii povestesc astfel de istorii din istoria reală, adevărată care i-a transformat de multe ori în victimele ei. Cineva spune, pentru prima oară în public – cu dificultate și timiditate, dar și cu o anume ușurare interioară, ca și când și-ar fi luat o piatră de pe inimă – povestea sa, de copil al războiului, conceput în anul 1946, în zona de ocupație americană a Germaniei, fără a-și fi cunoscut vreodată tatăl. Ginerile șvab al unui țaran român din satul Bolda povestește despre anii de prizonierat și de lagăr în URSS ai socrului său, fost soldat în armata maghiară, în timpul celui de-al doilea război mondial, făcut prizonier de către ruși la Cotul Donului – împreună cu un alt consătean român – pentru a trăi apoi calvarul lagărelor de deportare și de muncă forțată de pe întinsul cuprins al patriei socialismului victorios. Așadar, nu numai șvabii, dar și românii și ungurii au memoria vie a unor astfel de dramatice - și uneori tragice – experiențe concentraționale.

Altcineva, care a ocupat, mai aproape de anii noștri, o funcție de conducere sub comuniști, a arătat o oarecare destoinicie și simț practic, astfel că – istorisește într-o savuroasă relatare – va ajunge, ca dovadă de maximă încredere din partea Partidului, să organizeze vizitele de lucru și, mai ales, partidele de vânatoare locale ale unui lider comunist de vârf, Paul Niculescu-Mizil. De la un alt narator, descendent la a treia generație din coloniștii chioreni ajunși pe aceste meleaguri în anii '20, vom afla amănunte.... despre prima nuntă colectivistă... Astfel de întâmplări făceau parte din recitativul ideologic consacrat al Partidului Comunist și ilustrau voluntarismul manifest și semiotica de tot pedestră a retoricii

oficiale a epocii.

Alți strămutați, îndeosebi cei veniți din zona Dejului, manifestă (...) o determinare superioară și o mai sigură știință de a-și croi calea succesului personal, astfel că poveștile de viață ale unor oameni relativ simpli, dar cu un acut simț al sesizării oportunității afacerii ori întreprinderii profitabile se transformă în adevărate foiletoane ori chiar *saga* a pariurilor riscante și a mizelor ridicate, atent și perseverent urmărite. Cineva, urmând tradiția străbunilor săi oieri, părăsește fabrica comunistă, unde lucra ca muncitor, și-și cumpără câteva oi, pe care le va paște la marginea orașelului. La început are doar zece mioare, cumpărate și aduse cu mare efort dintr-un târg îndepărtat, pentru a ajunge, în ultimii ani ai regimului comunist, cel mai mare și mai bogat oier al ținutului, lucrând în gospodărie - și CAP, în același timp – ajutat doar de propria sa familie. Își va continua îndeletnicirea încă un deceniu și jumătate după căderea comunismului, până ce vârsta și betșugurile îl vor sili să abandoneze, rămânându-i doar plăcerea și nostalgia de a privi în urmă, cu un soi de reflecție țărănească, nu lipită de satisfacția orgolioasă a făptuirii. Dacă ar pune laolaltă tot cașul pe care l-a realizat într-o viață de oier, s-ar înălța un munte semeț chiar acolo, la marginea câmpiei.

În dialectica foarte fină a memorie și a uitării, anii și epocile privilegiază, rând pe rând, una sau alta dintre balanțele talgerului. În viețuirea interetnică și în relațiile cotidiene dintre grupuri atât de diferite din punct de vedere cultural, religios sau ca orizont civilizațional, uitarea va acoperi inevitabil momentele de tensiune, intoleranțele sau idiosincraziile. Memoria le va resuscita periodic, atunci când propria raportare identitară se face atât prin evocarea imaginii proprii, cât și prin invocarea imaginii celuiilalt. În ipostaza sa fastă, ținând de un vector al convergenței interetnice, anamneza va reține doar punctele de tangență spiritual-comunitare: egalizare socială, căsătorii mixte, schimburi și transmiteri culturale reciproce. În același timp, amnezia va decolora până la spectru evenimentele și întâmplările inconfortabile. Când memoria intră în faza sa rebarbativă, uitarea va deveni aproape inactivă și discursul retrospectiv-recuperator va dezvolta o retorică netă a diferenței și a perceperii celuiilalt prin extraneitate și incongruență. Atunci șvabul își va aminti, cu mai mult sau mai puțin temei, că unii români de vază ar fi fost implicați în procesul deportării lor de după război, iar alții, mult mai târziu, s-au mutat în casele lor după ce aceștia au început să plece în Germania. Sau că limba maghiară i-a fost impusă, prin Biserică, înlocuind dialectul șvăbesc, vorbit altădată masiv în satele zonei. Ungurul își va aminti chiar și la un veac distanță, că după Trianon viața comunității maghiare a luat un alt curs, iar românul nu va uita că era obligat să participe la serbările în limba maghiară și la procesiunile din anii '50, organizate în fiecare dintre anii acelei perioade la statuia lui Petőfi, și nici de tribulațiile respectivei statui de după anii '90.

Jumătățile de barcă din cimitirul reformat

Comunitatea maghiară are orgoliul întâietății și a vechimii prezenței sale în cele două

cetăți ale ținutului. De pildă, Ardudul era o importantă cetate fortificată, în sistemul de apărare al regalității feudale maghiare. Doi dintre stăpânitorii domeniului, Bartolomeu și Ioan Dragfy, obțin poziții privilegiate, în raporturile lor cu regele, iar un fiu al locului, Tamas Bakócz va ajunge cardinal primat al Ungariei, dovedindu-se chiar un candidat serios pentru Scaunul Papal. De asemenea, cetatea va găzdui, în primul deceniu al secolului al XVI-lea, primul Sinod reformat din Ungaria. Stăpânită de principele Rakóczi și servindu-i acestuia drept bastion de nădejde în lupta împotriva imperialilor, cetatea va trece după înfrângerea și exilul turcesc al nefericitului Principe al Transilvaniei, în stăpânirea Contelui Karoly. Acesta va iniția procesul de aducere a populațiilor de origine germanică, provenite îndeosebi din regiunile de la izvoarele Dunării, pentru a revitaliza un ținut părăginit și depopulat de războaie. Dislocarea ungarilor și împingerea lor înspre sate mai lăturalnice (Viile Satu Mare, Dobra) s-a făcut, mai mult decât probabil, din rațiuni strict economice. Poate că, într-o anumită măsură, a contat și faptul că oamenii aceștia erau protestanți, dar probabil că mai important a fost argumentul superiorității șvabilor în materie de organizare și eficiență economică – așadar și ca forță de susținere materială pentru conte. Trauma acestei dislocări forțate a ungarilor din Cetatea Ardudului s-a păstrat până târziu în mentalul colectiv al locuitorilor din noile sate pe care aceștia le-au fondat. Cultura și limba maghiară au revenit însă în forță în ținut, prin biserică și școală, după instaurarea în 1867 a dualismului și foarte mulți șvabi, dar și alte etnii, au optat, de voie-de nevoie, pentru o identitate maghiară. Dincolo de aspectele și implicațiile socio-politice ale unui sistematic proces care nu poate fi negat, de asimilare forțată a naționalităților, maghiarismul își ia, la nivel simbolic cel puțin, o revanșă incontestabilă.

Într-unul din satele nou fondate, Ghirișa, sat așezat la marginea unui teritoriu de bălți și terenuri nămolose, din așa numita mlaștină a Ecedei, ungurii au dezvoltat un sistem de viață economică și de cultură, apropiat de modelul de viață al târgului pe care-l părăsiseră. Ca un element de interes etnografic și antropologic, merită a fi amintite însemnele funerare din cimitirul unguresc al satului Ghirișa, care au forma jumătății din față a unei bărci, cu botul alungit, ca reminiscență figurativă și simbolică a vremurilor în care ținutul era în mare parte acoperit de ape, iar oamenii se îndeletniceau cu pescuitul sau stufăritul și foloseau bărcile ca pe un mijloc obișnuit de deplasare.

Comunitatea țigănească de la Ardud are un profil istoric cu totul aparte, pentru că era constituită din așa-numiții „czigany-ur”, țigani domni, adică. Era vorba în primul rând de familii de muzicanți faimoși, de o virtuozitate cu mult peste medie, faimoși în Ungaria de altădată – unii își amintesc cum bunicii lor au cântat în restaurantele Budapestei și la moșiile unor grofi unguri – precum și în întregul ținut al Sătmăruului, Codrului și Văii Crasnei. Deveniseră, în mare parte catolici, datorită osârdiei unor preoți, și se integrau într-un model statornicit de coabitare interetnică, civilizată și lăspită de tensiuni. În timpul comunismului, cei mai mulți dintre aceștia, în lipsa lăutăriei, se angajaseră la fabricile și unitățile agricole din zonă. Se civilizaseră așadar, cum le place lor înșiși să se autocaracterizeze. Băndași faimoși și șefi de orchestră virtuoz, precum Mitzi, Trăian, Tibi-bacsi sau Kukury-bacsi au devenit legende în lumea culturală și mondenă a ținutului,

altădată nelipsiți de la baluri, sărbătoarea strugurilor, Fărșangul sau Kirbaiurile celebre ale zonei.

Mai târziu, după căderea comunismului, în haosul anilor '90, lucrurile se vor deteriora prin venirea unor alogeni numeroși, needucați și primitivi, atinși de toate tarele îndeobște imputabile etniei, foarte departe de modelul „țiganului domn”, civilizat și muncitor. De aici – cum se va vedea – revolta țăganilor băștinași față de cei nou veniți pe care îi acuză că le degradează și le subminează sistematic statutul și identitatea comunitară, anevoios consolidate în timp.

Suveica demografică

Ceilalți, rutenii și ceangăii, sunt prezente mai noi în peisajul ținutului, deși primii au dobândit deja o pondere semnificativă. Despre motivele care i-au făcut să-și părăsească ținuturile lor îndepărtate și să se stabilească la câmpie, ca și despre această foarte activă și tulburătoare, în fond, suveică demografică – pleacă șvabii în Germania, înspre locurile din care au venit acum 300 de ani, iar în satele și gospodăriile lor se așază alții veniți de departe, îndeosebi ucraineni din Munții Maramureșului, integrându-se cât și cum pot într-o realitate socio-culturală care nu le este foarte la îndemână – am vorbit în altă parte a cărții. Am scris acolo, că este vorba despre o mișcare socială și antropologică, insidioasă și, tocmai de aceea, demnă de luat în considerare. Un tip de *corsi et ricorsi* uman și populațional, în care unii pleacă spre ceea ce ei cred că ar fi *mai binele*, iar alții fug de ceea ce ei consideră a fi *mai răul*, luându-le locul în mod natural celor dintâi. Am constatat că la capătul acestui proces demografic volatil, fiecare dintre cele două grupuri își poartă în sine nostalgiile și regretele, exteriorizându-le sau inhibându-le potrivit propriului temperament. În fapt, toți aceștia se modifică ei înșiși câte puțin, preluând parte din tradițiile și obiceiurile locului, dar în același timp, modifică substanțial fizionomia spațiului, arhitectura și înfățișarea caselor vechi șvăbești ori tipul de gospodărie îndătinat de sute de ani, pe acele meleaguri.

Cât despre ceangăii, veniți în ținutul de care ne ocupăm, de la sute de kilometri distanță, dintr-un oarecare sat băcăuan, ei sunt, fără nici o îndoială, moldoveni prin temperament, dar pot fi considerați români și unguri deopotrivă, prin tradiție etnolingvistică și istorico-antropologică. Cei câțiva ceangăii pe care i-am găsit noi, existând ca o mică enclavă într-un sat preponderent românesc și ortodox de pe malurile Crasnei, au fost chemați și îndrumați către aceste locuri îndepărtate de un preot maghiar, romano-catolic, pentru a deveni, în parohia sa în curs de depopulare, buni maghiari și fervenți romano-catolici. Misiune eșuată – putem constata după aproape trei decenii de la experiment – deoarece nici una dintre intențiile prelatului nu s-a materializat. La doar a doua generație, copiii ceangăilor veniți înainte de Revoluție s-au căsătorit cu etnici români și, în bună parte, au părăsit satul, plecând spre alte orizonturi, iar biserica a rămas pe mai departe cu doar câțiva enoriași, din ce în ce mai bătrâni și mai resemnați, care-i deschid ușile o dată pe lună, când vine pentru oficierea liturghiei un preot trimis din alt sat.

Proza trilingvă din caietele cu rețete ale bucătăresei

Fizionomiile conjuncte, etnoculturale și socio-antropologice ale spațiului, precum și dinamica evoluției lor interne ori cea a relațiilor inter-grup, au constituit, deopotrivă, premiza și finalitatea demersului nostru investigativ, ipostaziat în cartea de față. Am întâlnit însă și o hiper-realitate socio-tipologică ce nu ține în vreun fel de apartenență la unul sau la altul dintre grupurile etnice: ipostaze ocupaționale, meserii și îndeletniciri (unele în rapid proces de extincție). Morarul și dogarul, ceferistul (lucrător timp de decenii al unei Gări, din păcate desființate astăzi), țărancă autentică a cărei memorie a fost definitiv marcată de întâlnirea cu luptătorul anticomunist al zonei, Blidaru, bucătăreasa, ale cărei caiete cu rețete românești, șvabești și ungurești constituie o veritabilă proză sui-generis trilingvă, brutarul care păstrează cu sfințenie vechile rețete de preparare și coacere a pâinii în cuptorul cu lemne, croitoreasa, vestită altădată care și-a abandonat de mult îndeletnicirea, poștașul-povestaș, cu o inepuizabilă disponibilitate ori zidarul, specimen de povestitor fabulos, împătimit al jocurilor de cărți și de popice. Toți aceștia întregesc, prin poveștile lor savuroase, spuse cu vervă, naturalețe și – nu o dată – cu umor irezistibil, conturul social antropologic și cultural al acestei zone miscellanee, mereu dinamice și surprinzătoare.

Selecția noastră este fatalmente incompletă și este foarte posibil ca și alte meserii să fi avut îndreptățirea de a fi reprezentate prin povestitori la fel de prodigioși. Numai că timpul și rigorile exercițiului de teren nu au făcut posibil acest lucru. Poate, într-o ediție revizuită a acestei cărți. Până atunci, imaginea caleidoscopică pe care o oferă tabloul prezent poate da seama, suficient de exact și de convingător, despre dinamica social-antropologică și despre compulsiunile profunde, intrinseci, ale unui spațiu deschis și fluid, de interferențe și sincretisme.

Amintirea și uitarea vor cerne faptele de viață prin eterica sită de ceară a memoriei, îngemănând strâns, într-un halou străveziu, realul și legenda, amănuntul atroce și ficțiunea poetică. Toate, îmbrățișate până la inextricabil. Sunt tocmai *brațele de aer ale clipei duse*, acelea pe care, odată, poetul le-a invocat cu înfiorare.